

جُستاری در تحقیق و برخی شیوه های نوین آن

حجت الاسلام والمسلمین علی قنبریان

اشاره

حجت الاسلام والمسلمین علی قنبریان، نویسنده و پژوهشگر و مدرّس حوزه علمیه و دانشگاه است که دارای مدرک سطح سه حوزه و نیز دانشجوی دکترای دانشگاه تهران در رشته مبانی نظری اسلام می باشد اساتید وی در دروس خارج فقه و اصول عبارت اند از: حضرات آیات علوی گرگانی، نوری همدانی، شبیری زنجانی، سبحانی و هاشمی شاهرودی. از جمله آثار قلمی او می توان به کتاب «نفی خواطر» و نیز مقالات «اضرار غایت به اخلاق آری یا خیر؟»، «تبیین ماهیت و سنجش کارکرد قوه متخیله در ارتباط با تصحیح خواطر»، «تسویل نفس از دیدگاه آیات و روایات»، «تبیین ماهیت و سنجش تزیین شیطان با تأکید بر آیات و روایات»، «نقش روایات در فهم قرآن، با ارائه شواهد»، «راه کارهایی در کنترل ذهن با تأکید بر آموزه های اسلام»، «مرباطه از دیدگاه امام خمینی»، «سبک زندگی اسلامی با تکیه بر سنت پیامبر اسلام» و چند مقاله دیگر اشاره کرد که یا منتشر شده و یا در آستانه انتشارند. حضور در همایش های «آموزه های دینی و مسئله نفس و بدن»، «اندیشه های فلسفی استاد شهید مرتضی مطهری» و «کنگره فرهنگ و اندیشه دینی» و همچنین تدریس در مدارس علمیه اباصالح قم، آیت الله مجتهدی و شیخ عبدالحسین و نیز دانشگاه تهران و دانشگاه آزاد اسلامی (واحد پیشوا) از دیگر سوابق پژوهشی و آموزشی حجت الاسلام قنبریان به شمار می رود.

در سال 1392 قبل از این که از پایان نامه سطح سه خود دفاع کنم، برای به دست آوردن تجربه، تصمیم گرفتم که در چند جلسه دفاعیه به عنوان مهمان شرکت کنم. در یکی از جلسات، محققى که از پایان نامه خود دفاع می کرد، عنوان کرد که نوشتن رساله اش، 3 سال مفید طول کشید. با تعجب، علت را پرسیدم. وی در جواب گفت که پیدا کردن منابع (مثلاً جلد 50 بحار الأنوار) و نوشتن مطلب از آن ها و بعد دادن نوشته ها به تایپیست، سپس غلط گیری و ویرایش و... زمان بر بوده است. به وی گفتم: اگر شیوه های جدید تحقیق، به ویژه کارکرد محصولات و نرم افزارهای «مرکز تحقیقات رایانه ای علوم اسلامی نور» را می دانستی، خیلی زودتر به مقصد می رسیدی. مقام معظم رهبری در این زمینه می فرماید: «این نمی شود که در دنیا، کامپیوتر باشد؛ سرعت از ساعت و دقیقه به ثانیه رسیده باشد؛ برای ذره ذره های وقت و انرژی، حساب باز بشود؛ دانشگاه ها و مراکز پژوهشی عالم برای دانشجویان و محققان و خرده محققان خودشان، امکانات تحقیق را فراهم کنند؛ اما ما طبق همان شیوه های قدیمی که يك روز بزرگان ما (قدس الله أَسرارهم الشریفة) عمل می کردند، چون دستشان خالی بود، عمل کنیم. مگر چنین چیزی ممکن و رواست؟ اصلاً جایز نیست. این ها چیزهایی است که باید تطوّر پیدا کند. نمی شود شما امروز که می خواهید از این جا به تهران بروید، الاغی پیدا کنید و سوار آن بشوید و قدم به قدم از این جا به کوشک نصرت، از آن جا به علی آباد و نقاط دیگر بروید، تا بعد از چهار، پنج روز به تهران برسید؛ چنین چیزی امکان ندارد. شما يك ماشین پیدا می کنید و سوار آن می شوید و يك ساعت، دو ساعت دیگر به تهران می رسید؛ این وسیله در اختیار ماست. ما فقه هم می خوانیم،

اما از وسیله سریع‌السير هم استفاده می‌کنیم؛ مگر مانع و منافاتی دارد؟ ما فقه هم می‌خوانیم، اما از کامپیوتر هم برای فقه استفاده می‌کنیم. ما فقه هم می‌خوانیم، اما از شیوه‌های جدید تحقیق هم استفاده می‌کنیم. در دنیا روش‌های ویژه و بسیار جدیدی برای تحقیق علوم غیرتجربی وجود دارد. فقه از علوم تجربی که نیست؛ از آن‌ها هم استفاده می‌کنیم. ما فقه هم می‌خوانیم، اما از ابزارهای کار دسته‌جمعی هم استفاده می‌کنیم» (بیانات معظم‌له در اجتماع طلاب و فضلاء حوزه علمیه قم- 1/12/1370)

هم‌چنین در جایی دیگر می‌فرماید: «بنده... از رایانه استفاده می‌کنم. مهجورترین روایات را در ظرف چند دقیقه پیدا می‌کنم. خیلی از روایات است که... با زدن چند تکه... با آدرس در اختیار انسان قرار می‌گیرد... چرا باید از این استفاده نشود؟!» (بیانات معظم‌له در دیدار با اعضای شورای عالی حوزه علمیه قم- 29/6/1376).

گسترش روش‌های جدید اطلاع‌رسانی و پژوهش در عصر حاضر، به‌ویژه با استفاده از رایانه و قابلیت‌های گسترده آن، توجه خاص به این مقوله و عنایت جدی به بهره‌گیری از همه امکانات فناوری روز را ایجاب می‌کند. در ذیل به بررسی برخی از شرایط تحقیق ایده‌آل به عنوان مقدمه لازم تحقیق پرداخته و سپس برخی شیوه‌های جدید پژوهش را بیان می‌کنیم:

1. پژوهش مسئله‌محور

پژوهش بر دو نوع مسئله‌محور و موضوع‌محور می‌باشد. تحقیقات ایده‌آل، مسئله‌محور هستند؛ زیرا باعث تولید علم می‌شوند. در ابتدای تحقیق باید مسئله موردنظر که در پی حل آن هستیم، مشخص باشد؛ چرا که تحقیق در پی جواب آن مسئله می‌باشد. منظور از پژوهش موضوع‌محور، بررسی جوانب یک امر و گردآوری اطلاعات در مورد موضوعی خاص است؛ به عنوان مثال، جمع‌آوری آیات و احادیثی که در مورد تقوا وارد شده است، یک تحقیق موضوع‌محور می‌باشد و می‌توان از همین آیات و احادیث، در پژوهش مسئله‌محور استفاده نمود؛ به این صورت که سؤالی را (مثلاً: آیا تقوا، تأثیری در بهبود روابط زوجین دارد؟) آماده کرده و آیات و روایات را به منظور حل آن، مورد بررسی قرار دهیم.

2. محدودیت موضوع

برخی مواقع، موضوع انتخابی طلاب یا دانشجویان، پس از چندین بار درخواست تصویب، پذیرفته نمی‌شود و علت آن هم گستردگی موضوع است. یکی از شرایط در روند تولید علم، محدودیت موضوع است و در موضوعات گسترده، تولید علمی صورت نمی‌گیرد. گستردگی موضوع سبب می‌شود که پژوهشگر، مطالبی را در زمینه‌های مختلف، جمع‌آوری کند؛ بدون آن که کارکرد خاصی داشته باشد؛ به طور مثال، موضوع «علوم حدیث»، گستردگی زیادی دارد و برای انتخاب موضوع، مناسب نیست؛ اما مثلاً بررسی و جرح و تعدیل روایت کتاب «اصول کافی»، محدود بوده و برای تحقیق مناسب است. در این پژوهش، هر کدام از قیود کتاب کافی و روایت و جرح و تعدیل آن‌ها، دامنه موضوع را محدود و مقید می‌سازد.

3. واژگان کلیدی

واژگان کلیدی از ارکان مهم تحقیق است. بنابراین در انتخاب آن‌ها باید دقت زیادی کرد. این واژگان سبب می‌شوند که مخاطب با دیدن و خواندن آن‌ها، پی به شاکله تحقیق ببرد. این واژگان در حقیقت، نمایه تحقیق قلمداد می‌گردند. اما کارکرد مهم واژگان کلیدی در جمع‌آوری اطلاعات است. به عنوان نمونه، ممکن است موضوع نوشتار محقق، «ماهیت و کارکرد خواطر نفسانی از دیدگاه قرآن و روایات» باشد. واژگان کلیدی که نویسنده می‌تواند انتخاب کند و با توجه به آن‌ها مطالب را جمع‌آوری نماید، عبارت‌اند از: خواطر، نفس، وسوسه، حضور قلب، حدیث نفس و تمرکز ذهن. محقق با توجه به واژگان انتخاب‌شده، تحقیق را از منابع اسلامی و آیات و روایات آغاز می‌کند.

4. استفاده از شیوه‌های جدید

کارکردهای متنوع استفاده از شیوه‌های جدید، بسیار است. از مهم‌ترین کارکردهای آن، دسترسی به منابع وسیعی از علوم و همچنین بالا رفتن سرعت تحقیق است. در ذیل به دو نمونه از شیوه‌های جدید اشاره می‌گردد:

4.1. نرم‌افزارهای عمومی و تخصصی

نرم افزارهای بسیار زیادی، به‌ویژه در حوزه منابع اسلامی، تولید شده است. استفاده از این نرم‌افزارها در فرآیند تحقیق، بسیار مناسب است. این نرم‌افزارها عمدتاً امکان جستجوی مفاهیم و واژگان کلیدی را در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهند و از این جهت، پیشبرد روند تحقیق را برای وی تسریع بخشیده و فرآیند آن را آسان‌تر می‌نمایند؛ به عنوان نمونه، چنان‌چه ما کلیدواژه «وسوسه» را در نرم‌افزار «جامع‌الاحادیث» جستجو کنیم، در فاصله چند ثانیه، آیات و روایات و متون اسلامی که این کلیدواژه در آن‌ها وجود دارد، به دست می‌آید. برخی از نرم‌افزارها موضوعی هستند؛ مانند «معجم موضوعی بحارالأنوار». زمانی که مثلاً واژه «صلات» در قسمت جستجو ثبت شود، تمامی مطالبی که در این موضوع می‌باشد، در دسترس محقق قرار می‌گیرد. حال، ممکن است با واژه‌های متعددی؛ مانند صلات، عبادت، نیایش، مناسک و غیره همراه باشد.

4.2. اینترنت

در شبکه جهانی اینترنت، مطالب گسترده‌ای را با موضوعات متنوع، از اشخاص، اماکن و جوامع مختلف می‌توان یافت. اما مسئله مهمی که در استفاده از آن وجود دارد، موضوع اعتبارسنجی است. به دست آوردن داده‌های گوناگون، بدون آن‌که به منبع قابل اعتمادی متکی باشد، از اعتبار تحقیق می‌کاهد. برای تحصیل اعتبار، از سه طریق زیر می‌توان استفاده نمود:

الف) مطالب را از سایت‌های معتبر انتخاب کرده و در منابع تحقیق، نام سایت را می‌آوریم؛ به عنوان نمونه اگر در زمینه فتاوی مقام معظم رهبری، مطلبی را می‌نویسیم، می‌توانیم از سایت معظم‌له استفاده کنیم.

ب) برخی مواقع، مطلب مفید و مناسبی را در اینترنت به دست می‌آوریم؛ بی‌آن‌که منبع آن ذکر شده باشد. در

این جا با توجه به قرائنی که وجود دارد، مطلب را از منبع اصلی نقل می کنیم؛ مثلاً اگر در سایت بیان شود که مطلب از کتاب «تعلیم و تربیت» شهید مطهری آمده است، به آن کتاب مراجعه کرده؛ مطلب را یافته و به منبع اصلی و اصیل آن ارجاع می دهیم.

ج) مقالات مجلات و فصلنامه های علمی- پژوهشی و یا علمی- ترویجی، در سایت های مختلفی؛ اعم از سایت خود فصلنامه ها و یا غیر آن؛ مانند پایگاه مجلات تخصصی نور، به نشانی www.noormags.com و یا بانک اطلاعات نشریات کشور، به آدرس www.magiran.com قرار داده شده است که با به دست آوردن این مقالات، در روند تحقیق، می توان از آنها استفاده کرد.